

Friese broeders en Vlaamse vreemden

*Een onderzoek naar de houding van De Dietsche Gedachte ten aanzien
van de Friese en Nederlandse talen 1926-1941*

Student: Matti Smit
Begeleidster: dr. A.F. Petterson
Bachelorwerkstuk geschiedenis
Radboud Universiteit
2020/2021

Inhoudsopgave

Inleiding	2
<i>Nationalisme en taal in de Lage Landen</i>	3
<i>Het grootneerlandisme en de Dietsche Bond</i>	5
<i>Methode en onderzoeksvraag</i>	6
Hoofdstuk 1. Op welke wijze werd het belang van (rechten voor) de Nederlandse en Friese talen onderbouwd?	8
§1.1. <i>Het belang van het spreken van het eigen taal</i>	8
§1.2. <i>Een herinnering aan verloren taalgebieden</i>	10
§1.3. <i>De Friese taal: extra onderbouwing</i>	12
§1.4. <i>Subconclusie</i>	13
Hoofdstuk 2: wat was de toen huidige stand van zaken voor de Nederlandse en Friese talen? ... 14	
§2.1. <i>Een Diets gebrek aan trots?</i>	14
§2.2. <i>Het Franse België: misbruik van taalwetten en Brussel als uitvalsbasis voor verfransing</i>	15
§2.3. <i>De Friese kwestie: verdietste steden, een levendig platteland en een gebrek aan animo</i>	16
§2.4. <i>Subconclusie</i>	17
Hoofdstuk 3: welke toekomst wilde de Dietsche Gedachte voor de Nederlandse en Friese talen en hoe wilde men deze bereiken?	18
§3.1. <i>Zuiverheid van taal</i>	18
§3.2. <i>Geen Frans in Vlaanderen</i>	20
§3.3. <i>Zuiverheid van taal in Vlaanderen: verhollandsing of zuiverder spreken van de eigen taal?</i>	20
§3.4. <i>Het Fries: autonomie en actieve bevordering</i>	22
§3.5. <i>Subconclusie</i>	23
Conclusie	24
Literatuurlijst en primaire bronnen	27

Inleiding

Toen België zich in 2008 in een regeringscrisis vond, riep de controversiële Nederlandse politicus Geert Wilders op tot een aansluiting van Vlaanderen bij Nederland.¹ Dit was niet de eerste keer dat hiertoe werd opgeroepen; het streven tot een staatkundige vereniging van Nederland en Vlaanderen kent een lange geschiedenis. Zo werd dit idee in het verleden bijvoorbeeld gesteund door de Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), de democratisch gezinde hoogleraar Geschiedenis Pieter Geijl en door allerlei kleinere culturele en politieke organisaties zoals het *Algemeen-Nederlands Verbond* (ANV) en de *Dietsche Bond*. Het zijn die Dietsche Bond en haar tijdschrift *De Dietsche Gedachte* die voorwerp van onderzoek zullen zijn in dit paper.²

De Dietsche Bond werd opgericht door Nederlanders die door gedurende de Eerste Wereldoorlog uitgeweken Vlaamse activisten³ werden overgehaald tot de Vlaamse zaak en met deze activisten coöpererden. De oprichting vloeide voort uit een rebellie van de Utrechtse studentenafdeling van het ANV tegen het hoofdbestuur daarvan, dat niet wenste het Vlaams activisme te steunen. De oprichters waren de advocaten Willem van Es en Antom van Vessem, van wie laatstgenoemde later senator zou worden namens de NSB.⁴

De Dietsche Bond gaf vanaf 1926 *De Dietsche Gedachte* uit, een eigen tijdschrift dat hoofdzakelijk was gericht op jongeren.⁵ Een diverse groep auteurs droeg bij aan dit tijdschrift; zo kon men hierin artikelen vinden van de democratisch gezinde Geijl maar ook van bijvoorbeeld Van Vessem, die zoals hierboven genoemd fascistische ideeën zou ontwikkelen.⁶ Het tijdschrift kende zijn redactie aanvankelijk in de beiden tevens bij het ANV actieve Willem Den Uyl⁷ en Anita Prins⁸. Prins moest in 1929 met haar redactiewerk stoppen in verband met haar werk bij de politie. Na enkele jaren soloredacteurschap van Den Uyl was jurist Adriaan Loosjes vanaf 1931 de enige redacteur van het blad. *De Dietsche Gedachte* zou blijven bestaan tot 1941, toen de Dietsche Bond door de Duitse

¹ Marnix Verplancke, 'Groot-Nederland is uit', *De Volkskrant* (26 juli 2015).

² De hieronder geschetste achtergrondinformatie betreffende de Dietsche Bond en *Dietsche Gedachte* is vrij summier. Mits literatuur uit Vlaanderen beter beschikbaar was geweest dan deze het afgelopen jaar was door de COVID-19 pandemie, was het wellicht mogelijk geweest meer achtergrondinformatie te vinden.

³ De term 'Vlaamse activist' wordt gebruikt om diegenen aan te duiden die tijdens de Duitse bezetting van België in de Eerste Wereldoorlog meer rechten voor Vlaanderen, een onafhankelijk Vlaanderen of een Groot-Nederland hoopten te bereiken via collaboratie met de Duitse bezettingsmacht.

⁴ S. Van Clemen, 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten' *Wetenschappelijke tijdingen* 59:4 (2000) 230-242, aldaar 230-231.

⁵ P. Van Hees, 'Dietsche Gedachte', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Gedachte (geraadpleegd 14 juni 2021).

⁶ P. Geijl, 'De pacificatie van Gent', *De Dietsche Gedachte* 1:6 (1926) 61-65; A.J. Van Vessem, 'De Groot-Nederlandsche kwestie en de Groot-Nederlandsche Gedachte', *De Dietsche Gedachte* 1:1 (1926) 2-6.

⁷ Van Clemen, 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten', 234.

⁸ P. Van Hees, 'Prins, Anita (eigenlijk Maria A.)', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging online*, [https://nevb.be/wiki/Prins,_Anita_\(eigenlijk_Maria_A.\)](https://nevb.be/wiki/Prins,_Anita_(eigenlijk_Maria_A.)) (geraadpleegd 14 juni 2021). Biografische informatie in dit paper is, mits niet anders wordt vermeld, ontleend aan de onlineversie van de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Dit is een database waar lemma's op de namen van personen, organisaties en thema's gesorteerd staan.

bezettingsmacht verboden werd.⁹

Als men exemplaren van de Dietsche Gedachte doorbladert, blijkt dat veel geschreven werd over de zogeheten *taalkwestie*, die te maken heeft met de meertaligheid van de Belgische staat en de daaruit voortvloeiende spanningen. Ook werd veel geschreven over de Nederlandse taal in het algemeen. Dit onderzoek richt zich op de houding ten aanzien van taal in de Dietsche Gedachte. Onderzocht wordt hoe in de Dietsche Gedachte werd gekeken naar de Nederlandse en Friese talen en hun positie in een toekomstig Groot-Nederland, en waaruit verschillen in de houding tegenover deze twee talen voortkwamen. Besloten is hierbij om houding ten aanzien van de Friese taal te onderzoeken, zodat ook duidelijk wordt hoe naar een dergelijke minderheidstaal werd gekeken. Hieronder zal een korte uiteenzetting van aan dit vraagstuk verwante wetenschappelijke literatuur volgen.

Nationalisme en taal in de Lage Landen

Over de Nederlandse taal en haar belang voor natievorming in de Lage Landen stelt Robert B. Howell, hoogleraar Nederlandse en Duitse taal aan de Universiteit van Wisconsin, dat dit een goed voorbeeld is van hoe een gedeelde taal ‘far from being a sufficient condition for the growth of a shared national identity’ is.¹⁰ Howell stelt voorts dat de Nederlandse standaardtaal een belangrijk element was binnen het vanaf 1815 plaatsvindende natievormingsproces in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden. Ook bij de totstandkoming van de aanvankelijk pro-Belgische en later separatistische Vlaamse beweging speelde het Nederlands volgens hem een belangrijke rol. Howell wijt de centrale plaats van de Nederlandse taal in het natievormingsproces van 1815 en de totstandkoming van de Vlaamse Beweging aan de omsingeling van de Nederlandse taal door de Duitse, Franse en Engelse talen respectievelijk de langdurige achterstelling van de Nederlandse taal in België.¹¹ Howell stelt verder dat in het Nederlandse natievormingsproces van na 1830 de rol van de Nederlandse taal minder groot was, dankzij de secure positie die deze genoot in het Nederland van na 1830.¹² Wijlen Kas Deprez, voormalig docent algemene taalkunde aan de Universiteit Antwerpen en Katholieke Universiteit Leuven, stelt voorts dat bij het natievormingsproces in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden een vrij liberale kijk op verschillen binnen de Nederlandse taal gold. In besluiten voor de Vlaamse provincies I werd het ‘Vlaams’ doorgaans namelijk apart genoemd naast het ‘Hollands’.¹³ Met de inzichten van Howell en Deprez als beginpunt is het interessant om te onderzoeken of auteurs in de Dietsche Gedachte er een even liberale kijk op verschillen binnen de Nederlandse taal op na hielden

⁹ P. Van Hees, ‘Dietsche Bond, De’, *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Bond,_De (geraadpleegd 14 juni 2021).

¹⁰ R. Howell, ‘The Low Countries: A Study in Sharply Contrasting Nationalisms’ in: Stephen Barbour en Cathie Carmichael (red.), *Language and Nationalism in Europe* (Oxford 2000), 130-150, aldaar 150.

¹¹ Howell, ‘The Low Countries’, 146-147.

¹² Howell, ‘The Low Countries’, 133-134.

¹³ K. Deprez, ‘De taal van de Vlamingen’ in: Kas Deprez en Louis Vos (red.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000* (Antwerpen 1999), 103-116, aldaar 104.

als in het natievormingsproces van voor 1830, en of er iets terug valt te zien van het idee van omsingeling van de Nederlandse taal door vreemde talen. Ook de vraag of auteurs in de Dietsche Gedachte de Nederlandse taal als kernelement van de natie zagen, zoals deze dat in het natiebeeld van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was, is het stellen waard.

Gronings Hoogleraar Friese taal- en letterkunde Goffe Jensma betoogt in een artikel over Nederlands nationalisme en Fries regionalisme en hun verhouding tot modernisering dat in het laat-negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse Nederland nationalisme en regionalisme goed naast elkaar konden bestaan. De Nederlandse natie werd volgens Jensma gezien als een mengsel van verschillende provinciale en regionale cultuurprofielen; regionalisme was volgens hem dus zelfs deel van de *nationale* cultuur.¹⁴ Uitgaande van deze door Jensma getrokken conclusie zou men kunnen verwachten dat auteurs in de Dietsche Gedachte er een vrij liberale visie op linguïstische diversiteit in een toekomstig Groot-Nederland op nahielden. Dit zou echter ook juist anders kunnen zijn, nu deze auteurs een Groot-Nederlands natiebeeld aanhingen in plaats van het gangbare Nederlandse natiebeeld.

In de conclusie van de bundel *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation Building, Regional Identities and Separatism*, waarin ook het hierboven besproken artikel van Jensma te vinden is, stellen Joost Augusteijn, politiek historicus en expert op het gebied van het Iers Republikenisme, en Eric Storm, nationalisme- en Spanje-expert, dat binnen regionalistische bewegingen in gebieden waar de spreektaal de standaardtaal was van een aangrenzend land (zoals bijvoorbeeld in Vlaanderen), activisten niet veel aandacht besteedden aan lokale dialecten en in plaats daarvan er de voorkeur aan gaven de standaardtaal van het buurland over te nemen.¹⁵

Deprez stelt dat deze voorkeur in het geval van de Vlaamse Beweging gold omdat het Vlaams als standaardtaal te weinig sprekers zou hebben om weerstand te bieden aan het Frans, een uiting zou zijn geweest van een verkeerd gelopen geschiedenis (Deprez doelt hiermee op de scheiding van Nederland en Vlaanderen), en teveel Franse invloeden zou hebben gekend om uiting te kunnen geven aan het karakter van het Vlaamse volk.¹⁶ Overigens dient bij de hierboven genoemde bevindingen de kanttekening gemaakt te worden dat er binnen de 19^e- eeuwse Vlaamse beweging, zo blijkt uit het reeds besproken werk van Howell, wel sprake was geweest van een tweestrijd tussen zij die een voorkeur hadden voor het standaard-Nederlands en zij die een voorkeur hadden voor de verschillende Vlaamse dialecten.¹⁷ Gelet op de hierboven genoemde inzichten uit het werk van Howell, Augusteijn en Storm en Deprez zal het interessant zijn om te kijken of de Dietsche Gedachte de voorkeur gaf aan

¹⁴ G. Jensma, 'The Consequences of Transport by Steam: Dutch Nationalism and Frisian Regionalism in the Nineteenth Century' in: Joost Augusteijn en Eric Storm (red.), *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building, Regional Identities and Separatism* (Basingstoke 2012), 229-245, aldaar 240-241.

¹⁵ J. Augusteijn en E. Storm, 'Conclusion: Transnational patterns' in: Augusteijn en Storm, *Region and State in Nineteenth-Century Europe*, 269-280, aldaar 273.

¹⁶ Deprez, 'De taal van de Vlamingen', 103-104.

¹⁷ Howell, 'The Low Countries', 147.

het Vlaams of het standaard-Nederlands als taal voor Vlaanderen in een toekomstig Groot-Nederland. Mits men de voorkeur gaf aan het standaard-Nederlands, kan daaropvolgend de vraag worden gesteld of de door Deprez genoemde argumenten daarvoor werden gebruikt.

Het grootneerlandisme en de Dietsche Bond

Volgens Lode Wils, emeritus hoogleraar geschiedenis te Leuven en autoriteit op het gebied van de Vlaamse Beweging, hadden personen van Nederlandse komaf een opvallend groot aandeel in het ontstaan van het nauw aan het grootneerlandisme verwante Vlaams activisme.¹⁸ Opvallend genoeg was het culturele Groot-Nederlandse gedachtegoed van voor de Eerste Wereldoorlog juist weer een meer Vlaams initiatief volgens Antwerps historicus Maarten van Ginderachter.¹⁹

Van Ginderachter ziet voorts het tussenoorlogse grootneerlandisme als een beweging die steeds radicaler werd vanaf de jaren 30.²⁰ Volgens emeritus hoogleraar geschiedenis te Leuven Louis Vos, net zoals Wils expert op het gebied van de Vlaamse Beweging, was de Groot-Nederlandse studentenbeweging daarentegen juist meer sociaal-cultureel dan politiek van karakter in het interbellum.²¹ Gelet op deze visies van Van Ginderachter en Vos zou men enerzijds heel radicale politieke oplossingen voor de taalkwestie verwachten in de Dietsche Gedachte, en anderzijds juist een meer culturele benadering. Dat laatste zou tot op zekere hoogte aansluiten op wat Utrechts historicus Pieter van Hees over de Dietsche Bond heeft te zeggen. Van Hees stelt dat, alhoewel de Dietsche Bond een Groot-Nederlandse staat beoogde, zij het aan haar leden zou hebben overgelaten het accent hierbij meer op het culturele of politieke aspect te leggen.²²

Terwijl het Vlaams activisme dat gedurende de Eerste Wereldoorlog ontstond volgens Wils een sterk Nederlands karakter had, had de Dietsche Bond een dergelijk karakter volgens meerdere historici ook. Een voorbeeld daarvan is te vinden in een artikel van Vlaams historicus Sam van Clemen over de herdenking van 100 jaar Belgische afhankelijkheid door de Dietsche Bond in 1930. Een belangrijke conclusie uit dit artikel is dat de Bond ondanks zijn grote hoeveelheid Vlaamse leden een sterk Nederlands perspectief kende in haar herdenking van de Belgische Revolutie.²³ Van Hees stelt iets soortgelijks wanneer hij zegt dat de Dietsche Bond weinig bijval vond in Vlaanderen. Dit zou volgens hem mede zo zijn door het meer theoretische dan praktische karakter van de Bond.²⁴ Een dergelijk gebrek aan appreciatie schetst Van Clemen ook wanneer hij de Bond omschrijft als een

¹⁸ L. Wils, 'De Groot-Nederlandse beweging (1914-1944)', *Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Brussel 1980) 415-450, aldaar 421.

¹⁹ M. Van Ginderachter, 'Trou de mémoire. De droom van Groot-Nederland' in: Jo Tollebeek en Henk te Velde (red.), *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem 2009) 61-68, aldaar 64-65.

²⁰ Van Ginderachter, 'Trou de mémoire', 66.

²¹ L. Vos, 'De Dietsche studentenbeweging 1919-1940', *Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Brussel 1980) 451-494, aldaar 494.

²² Van Hees, 'Dietsche Bond, De'.

²³ S. van Clemen, 'De herdenking door de Dietsche Bond in 1930 van 100 jaar Belgische onafhankelijkheid' in: *Wetenschappelijke tijdingen* 61:4 (2002) 220-228.

²⁴ Van Hees, 'Dietsche Bond, De'.

weinig daadkrachtige organisatie die slechts een geringe rol speelde bij het verspreiden van het Vlaams-activistische gedachtegoed in Nederland en moeilijk tot samenwerking kwam met andere Groot-Nederlandse organisaties.²⁵ Gelet op de bevindingen van Van Clemen, Van Hees en Wils, zou men kunnen verwachten dat de benadering van taal en de taalkwestie in de Dietsche Gedachte veelal vanuit een meer Nederlands perspectief geschiedde.

Wils stelt voorts nog dat De Dietsche Gedachte in de jaren '30 een goedkeurende houding had tegenover het Duitse nationaalsocialisme, heel sterk anti-Belgisch was en een sterk Belgisch vijandbeeld creëerde.²⁶ Utrechts historicus Pieter van Hees wijst er in een recensie van het overzichtswerk waarin Wils dit stelt op dat er in het tijdschrift ook sprake was van artikelen die het nationaalsocialisme juist afkeurden. Van Hees betoogt ook dat Wils' visie van een sterk op België gericht annexionistisch karakter nuance behoeft. Veel van de leden van de Dietsche Bond hielden zich volgens Van Hees namelijk vooral bezig met allerlei culturele activiteiten, en de Dietsche Bond zou zijn missie zijn begonnen met een taalstrijd die volgens van Hees nog wel het een ander aan te vechten had.²⁷ Gelet op het geschetste debat tussen Wils en Van Hees zal het interessant zijn om te kijken of De Dietsche Gedachte in haar benadering van de taalkwestie sterk anti-Belgische retoriek bezigde.²⁸

Methoden en onderzoeksvraag

Zoals reeds aan het begin van deze inleiding werd aangegeven, zal de houding van de Dietsche Gedachte tegenover de Nederlandse en Friese talen worden onderzocht. De Dietsche Gedachte zal hierbij worden geraadpleegd via de historische kranten- en tijdschriftendatabase *Delpher*. Het gebruik van dergelijke online databases en archieven kent meerdere voordelen. Zo kan op dergelijke sites in gedigitaliseerde tijdschriften naar bepaalde woorden of woordcombinaties worden gezocht, wat het makkelijker maakt om artikelen over een specifiek onderwerp te vinden. Er kleven echter ook bepaalde valkuilen aan het gebruik van dit soort diensten. Enkele van deze valkuilen worden besproken in een artikel van Marcel Broersma, hoogleraar Journalistieke Cultuur en Media te Groningen.

Deze valkuilen bestaan bijvoorbeeld uit het feit dat losse artikelen gedecontextualiseerd worden als men ze los opzoekt zonder de bijbehorende tijdschrifteditie door te bladeren.²⁹ In het geval van onderzoek naar kranten wordt voorts volgens Broersma vaak de fout gemaakt de berichtgeving als

²⁵ Van Clemen, 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten', 241.

²⁶ L. Wils, *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis* (Leuven 1994), 288-289.

²⁷ P. van Hees, 'Recensie: Lode Wils, Vlaanderen België, Groot-Nederland. Mythe en Geschiedenis' in: *Wetenschappelijke Tijdingen* 54:1 (1995) 47-55, aldaar 49-50.

²⁸ Bij het schetsen van dit debat tussen Wils en Van Hees is het van belang te noemen dat de Vlaamse Wils een uitgesproken belgicist is en erg afkeurend staat tegenover het Vlaams nationalisme en separatisme, dat in de Vlaamse politiek tot op heden een rol van betekenis speelt.

²⁹ M. Broersma, 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron' in: *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55, aldaar 39.

een soort *pars pro toto* voor de publieke opinie te gebruiken.³⁰ In dit onderzoek moet deze fout worden voorkomen, en dient erbij stilgestaan te worden dat hetgeen in *De Dietsche Gedachte* geponeerd werd niet representatief is voor de mening van grootneerlandisten, leden van de Dietsche Bond, of lezers van de Dietsche Gedachte. De berichtgeving in het tijdschrift is slechts een verzameling van stukken die geschreven zijn, op verzoek van de redactie of op initiatief van de auteur, waarbij de redactie deze geschikt achtte om in het tijdschrift te plaatsen. Een ander punt uit het artikel van Broersma dat hier genoemd dient te worden is dat het bij berichtgeving niet enkel van belang is om te kijken wat de insteek van de auteur is, maar ook te proberen te achterhalen wat het doel daarvan is.³¹ Er dient bij het bestuderen van een tijdschrift als *De Dietsche Gedachte* dus ook stil te staan geworden bij wat het doel was van hetgeen dat werd geponeerd. In casu zal dat in ruime zin de eenwording van de Lage Landen (en Zuid-Afrika) zijn, maar in engere zin kan het hierbij gaan om het bereiken van kleinere doelen die op de weg naar een Groot-Nederland liggen.

Wat betreft de precieze invulling van het onderzoek, zal de volgende onderzoeksvraag worden gehanteerd: ‘Wat was de oorzaak van de verschillen in benadering van de Friese en Nederlandse taal in de Dietsche Gedachte van 1926-1941?’ Er wordt dus gekeken naar de gehele periode waarin het tijdschrift werd uitgegeven.

De eerste deelvraag die beantwoord wordt is hoe men het belang van taal en taalrechten onderbouwde voor beide talen. Daarna zal worden beantwoord hoe men dacht dat de toen huidige situatie van beide talen was. De daaropvolgende en laatste deelvraag zal zijn hoe men wenste dat de toekomst van beide talen er uit zou zien en hoe men deze toekomst wilde bereiken. Bij beantwoording van alle deelvragen zal in meer of mindere mate blijken hoe verschillend aangekeken werd tegen het Nederlands in Nederland en Vlaanderen. Bij het lezen van de artikelen zal ook onderzocht worden of de auteurs in kwestie van Nederlandse, Vlaamse of Nederlands-Friese afkomst waren, nu hun afkomst mogelijk een rol zou kunnen spelen bij hun houding ten aanzien van bepaalde kwesties.

Om tot beantwoording van de bovengenoemde hoofd- en deelvragen te komen is gebruik gemaakt van zoektermen op Delpher.³² Na het gebruiken van deze zoektermen is handmatig door de artikelen en de edities van de Dietsche Gedachte waar de zoektermen in voorkwamen heen gebladerd. In het geval van het Fries is hierbij elk artikel dat de Friese taal noemde bestudeerd. In het geval van het Nederlands zijn slechts die artikelen bestudeerd die hoofdzakelijk op taal of taalzaken zagen. Dit is gedaan omdat de hoeveelheid artikelen over de Nederlandse taal anders te groot zou zijn voor dit onderzoek. Of een artikel hoofdzakelijk over taal of taalzaken ging, is besloten door de artikelen in kwestie kortstondig door te lezen en op hun hoofdthema's te onderzoeken. Daarbij werd hoofdzakelijk gekeken naar de titels en de eerste en laatste alinea's van de artikelen. Ook is besloten om wat betreft

³⁰ Broersma, ‘Nooit meer bladeren’, 44.

³¹ Broersma, ‘Nooit meer bladeren’, 46.

³² Met betrekking tot de Nederlandse/Vlaamse taal zijn de volgende zoektermen gebruikt: ‘vlaams’, ‘vlaamsch’, ‘vlaamse’, ‘vlaamsche’, ‘taal’, en ‘talen’. Met betrekking tot de Friese taal zijn de volgende zoektermen gebruikt: ‘fries’, ‘friesch’, ‘friesche’, ‘frieschen’, ‘frysk’, ‘fryske’, en ‘friezen’.

het Nederlands niet de korte berichten in de *Dietsche Kroniek* aan het eind van elke editie mee te nemen. De *Dietsche Kroniek* was een rubriek waar korte nieuwsberichten, verslagen van evenementen en advertenties werden geplaatst. Ten aanzien van het Fries zijn deze korte berichten wel onderzocht. Ook deze keuze is gemaakt om de hoeveelheid bronmateriaal behapbaar te houden.

Hieronder zal worden aangevangen met het beantwoorden van de deelvragen. Per deelvraag zullen de belangrijkste constatering in aparte paragrafen uiteen worden gezet. Daarbij zal per deelvraag worden afgesloten met een korte deelconclusie. Na beantwoording van de drie deelvragen zal worden afgesloten met een eindconclusie waarin gereflecteerd wordt op de onderzoeksresultaten als geheel.

Hoofdstuk 1. Op welke wijze werd het belang van (rechten voor) de Nederlandse en Friese talen onderbouwd?

*§1.1. Het belang van het spreken van het eigen taal*³³

Voor beide talen werd benadrukt dat het spreken van de eigen taal een zaak van gevoel was. De taal zou ook sterk verbonden zijn geweest met de aard van het volk en het behouden van de eigen taal zou voor zowel het Nederlandse als het Friese volk nodig zijn geweest om te blijven bestaan. Er waren slechts enkele artikelen die hier van afweken. Met betrekking tot het Fries ging het daarbij om een artikel dat de Friese identiteit niet erg belangrijk vond en een artikel dat via een tactische redenering de ont-Friese steden voor het Friese volk en de Friese taal wilde behouden. In twee artikelen over Frans-Vlaanderen was sprake van een soortgelijke redenering die werd gebruikt om de inwoners van Frans-Vlaanderen als deel van het Groot-Nederlandse volk aan te kunnen merken, ondanks het gedeeltelijk verloren gaan van de taal aldaar.

Fries nationalist en Grootneerlandist J.B. Schepers³⁴ schreef over de taal als gevoelszaak dat ouders wilden dat hun kinderen het Fries leren om aan hun moeder te kunnen schrijven in de taal des harten en noemde de Friese taal het dierbaarste van het Friese platteland.³⁵ Iets soortgelijks stelde de Nederlandse Gerda van Arkel toen zij stelde dat de Friezen zich moesten kunnen uiten in de taal waarin zij denken.³⁶ Het narratief van de Friese taal als belangrijk voor het voortbestaan van het volkswezen kwam voorts langs in bijvoorbeeld een artikel van de Nederlandse P.H. Ritter over onderzoek naar Friese en Nederlandse dialecten, waarin hij voor zowel het Nederlands als het Fries

³³ In de onderhavige annotatie zal de lezer opmerken dat er soms geen nummer of juist meerdere nummers achter de jaargang worden genoemd bij artikelen in *De Dietsche Gedachte*. Dit is het geval omdat sommige jaargangen slechts als bundel van een gehele jaargang beschikbaar zijn op Delpher, waarbij niet geheel duidelijk is welk nummer waar eindigde en begon. Ook was er in sommige gevallen sprake van exemplaren waarin twee nummers samen waren gevoegd, waarbij ook niet geheel duidelijk is waar de nummers begonnen en eindigden.

³⁴ G. Gosses, 'Johan Bernard Schepers' in: *Jaarboek van de Nederlandse letterkunde 1938-1939* (Leiden 1939) 98-106, aldaar 98(online, geraadpleegd op https://www.dbnl.org/tekst/jaa003193901_01/jaa003193901_01_0010.php op 14 juni 2021).

³⁵ J.B. Schepers, 'Het Fries en de Dietsche Gedachte', *De Dietsche Gedachte* 1:2 (1926) 21-22, aldaar 22.

³⁶ G. Van Arkel, 'De Jongfriesche beweging', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933) 168-169, aldaar 169.

betoogde dat het goed kennen van de eigen taal het volkswezen kon behoeden voor onderdrukking.³⁷

Aangaande de Nederlandse taal klonk een vergelijkbaar geluid. De Nederlander M.A. van Weel, die zich in de *Dietsche Gedachte* bezig hield met taalzuiverheid, stelde bijvoorbeeld dat het zuiverder spreken van de eigen taal zou leiden tot een zuiverder volksbewustzijn. Een volk dat zijn taal verloor zou volgens hem verworden tot een bastaardgeslacht.³⁸ De vermoedelijk Nederlandse J.F. Hengeveld³⁹ zag de taal voorts als het beste middel om leden van de volksgemeenschap te onderscheiden en stelde dat dit een nog beter middel was dan onder meer uiterlijke kenmerken. Een niet-Nederlander kon volgens hem perfect Nederlands leren, maar nooit *echt* Nederlands spreken of worden.⁴⁰ De naar Nederland uitgeweken Vlaams activist Karel Angermille schreef daarnaast over hoe men in Antwerpen reeds in 1838 opriep tot bestuurlijke scheiding der Vlaamse en Waalse provincies, mede met een beroep op taalverschillen.⁴¹ Zo voegde hij een historische dimensie toe aan het narratief waarin de eigen taal sterk verbonden was met het volksbewustzijn.

De genoemde uitzonderingen bestonden ten eerste uit een artikel van ene K. Heeroma⁴², die betoogde dat het Fries niet erg veel verschilde van het Nederlands, het Friese taalgebied te klein was om zich te kunnen handhaven en dat de Fries zijn uniciteit zou behouden als hij louter Nederlands zou spreken. Hij benadrukte hierbij dat het verloren gaan van een taal wel vaker was voorgekomen.⁴³ Fries nationalist Sytse Jan van der Molen betoogde voorts dat Friezen die hun taal verloren waren in naam, gevoel en bloed nog Fries waren. Ook de sterk vernederlandste steden vormden zijns inziens geen grote bedreiging voor het voortbestaan van het Fries; deze steden leunden namelijk economisch op het nog hoofdzakelijk Friessprekende platteland en de daar beoefende letterkunde was ook nog steeds Fries. Van der Molen pleitte echter wel voor Friese taalrechten.⁴⁴ Hij achtte het belang van de taal dus wel aanwezig, maar het blijven spreken daarvan niet persé doorslaggevend voor het voortbestaan van het Friese volk.

Een vergelijkbaar argument werd gemaakt met betrekking tot Frans-Vlaanderen in twee artikelen, geschreven door de onder pseudoniem schrijvende 'L.' en 'A.L.'⁴⁵ In deze twee artikelen

³⁷ P.H. Ritter, 'Het nationalisme van het dialecten-onderzoek', *De Dietsche Gedachte* 7 (1932) 24-26, aldaar 25.

³⁸ M.A. van Weel, 'Zuiverheid van Taal I', *De Dietsche Gedachte* 1:5 (1926) 56-57, aldaar 57; M.A. van Weel, 'Zuiverheid van taal (IV)', *De Dietsche Gedachte* 2:10 (15-11-1927), 119-120, aldaar 119.

³⁹ Hengeveld was vermoedelijk Nederlands. Dit volgt uit een bijdrage van hem in 'De Nieuwe Taalgids' waarin hij in de derde persoon verwijst naar Vlamingen. Zie hiervoor: J.F. Hengeveld, 'Het algemeen beschaafd in Vlaanderen', *De Nieuwe Taalgids* 40 (1947) 129-130. (online, geraadpleegd op https://dbnl.org/tekst/ta008194701_01/ta008194701_01_0040.php op 14 juni 2021).

⁴⁰ J.F. Hengeveld, 'Het Nederlandsche volk en eenige van zijn problemen', *De Dietsche Gedachte* 15:8-10 (1940) 75-76, ; J.F.Hengeveld., 'Het Nederlandsche volk en eenige van zijn problemen II.', *De Dietsche Gedachte* 15:11-12 (1940) 99-102.

⁴¹ Karel Angermille, 'De eerste Vlaamsche eisch tot bestuurlijke schieding. Reeds in 1838!' *De Dietsche Gedachte* 2:1 (1927) 17-19.

⁴² De achtergrond van deze persoon is moeilijk te achterhalen. Hij deelt zijn naam met een 20^e-eeuwse Nederlandse schrijver. Van deze schrijver is echter niet bekend dat hij het Groot-Nederlandse ideaal aanhing. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat het deze schrijver betreft.

⁴³ K. Heeroma, 'Eenzijdige ontwapening en weerloosheid,' *De Dietsche Gedachte* 5:10 (1931) 152-153.

⁴⁴ S.J. van der Molen, 'Fryslan en Dietschland', *De Dietsche Gedachte* 16:3 (1941) 31-32.

⁴⁵ Wellicht was 'A.L.' Adriaan Loosjes, vanaf 1931 de enige redacteur van de *Dietsche Gedachte*.

werd gesteld dat de Frans-Vlamingen zich nog steeds ‘Vlamingen’ respectievelijk ‘Nederlanders’ voelden, hetgeen ook gold voor het deel van die bevolking dat zijn taal reeds verloren was.⁴⁶ A.L. betoogde hierbij dat slechts een klein deel van deze ‘Nederlanders’ zich bewust was van zijn slechte toestand, en maakte de verbondenheid tussen taal en volk daarmee tot iets onbewusts wat weer aangewakkerd kon worden.

Door het spreken van de eigen taal als gevoelszaak en sterk verbonden met het voortbestaan van het volk te omschrijven spoorde men de lezers van de *Dietsche Gedachte* aan tot een ijveren voor de Nederlandse en Friese taal. Iets wat zo dicht met de eigenheid verbonden is moet tenslotte verdedigd worden, zo zou de lezer kunnen redeneren. De artikelen van Van der Molen en die over Frans-Vlaanderen kenden daarbij een tactische redenering. Door te stellen dat men nog steeds Fries of Nederlands was, ook als men de taal niet meer sprak, konden de auteurs de gebieden in kwestie blijven opeisen als deel van het Friese of Groot-Nederlandse gebied. Zou men beweerd hebben dat in die gevallen het volksbewustzijn of het bestaan van het volk teniet gegaan was door het verlies van de taal, dan zou men immers tot de conclusie moeten zijn gekomen dat de gebieden in kwestie Nederlands respectievelijk Frans waren geworden.

Dit alles vormt een interessante conclusie gelet op het werk van Howell. Terwijl in het natievormingsproces in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden van 1815 tot 1830 de Nederlandse taal een centrale rol speelde, en dit na 1830 minder het geval was door het feit dat het spreken van de Nederlandse taal in de toen overgebleven gebieden erg vanzelfsprekend was, was de taal in het Groot-Nederlandse natiebeeld dat de *Dietsche Gedachte* propageerde ook van groot belang en werd deze gezien als nauw verbonden met het Groot-Nederlandse volkskarakter. Dit is wellicht het geval omdat de taal, net zoals in 1815, minder vanzelfsprekend was in deze Groot-Nederlandse natie. Een deel van deze gepropageerde natie woonde immers in een staat waar het Frans een prominente rol speelde. Taal als zaak die nauw verbonden was aan het volkswezen kon hierbij gebruikt worden als middel om een Groot-Nederlandse volkseenheid te propageren enerzijds en de natie af te bakenen tegenover het Waalse volksdeel van België anderzijds.

§1.2 Een herinnering aan verloren taalgebieden

Terwijl taal in de *Dietsche Gedachte* werd omschreven als nauw verbonden met het bestaan van het Friese en Groot-Nederlandse volk, werd ook herhaaldelijk stilgestaan bij de geschiedenis van gebieden die eens Nederlandssprekend waren geweest maar dat in de tijd van de *Dietsche Gedachte* niet of amper meer waren. Hieruit moest de lezer lessen trekken, zo werd in de artikelen die hierover gingen betoogd. In het verleden zou men zich niet goed beseft hebben wat er verloren ging wanneer Nederlandssprekende gebieden verwerden tot Duits- of Franssprekende gebieden. Men zou dat in de tijd van de *Dietsche Gedachte* en de toekomst wel moeten zijn, zo luidde het devies.

⁴⁶ L., 'Een volk zonder taal - de Ieren.', *De Dietsche Gedachte* 12:7/8 (1937) 88-89, ; A.L., 'De strijd der overheerschte volkeren in West-Europa', *De Dietsche Gedachte* 14:7/8 (1939) 79-82, aldaar 80.

'L.' schreef bijvoorbeeld over gemiste kansen voor het Nederlandse taalgebied aan haar oostgrenzen. Door handelsbetrekkingen en het Lutherse geloof dat Nederlanders daar brachten waren het Duitse Oost-Friesland, Bentheim en Nederrijng gebied ooit Nederlandssprekend geweest maar door een focus op uitbreiding van de zeemacht had de Nederlandse staat deze gebieden volgens hem niet veroverd. L. stelde hierbij dat men met het oog op België en Frans-Vlaanderen een soortgelijke fout niet weer moest maken; men moest nooit meer Nederlands taalgebied verloren laten gaan.⁴⁷ De Nederlander Hengeveld betoogde iets soortgelijks, zij het dat hij alleen het Nederrijng gebied als echt verloren oostelijk Nederlands taalgebied zag. Bentheim en Oost-Friesland hadden volgens hem de taal slechts tijdelijk overgenomen.⁴⁸

Door de Nederlander⁴⁹ Besse werd ook een les getrokken over verloren taalgebieden. Bij vroegere verloren talen zou men zich volgens hem niet bewust zijn geweest was van wat men verloor. Bij het Fries zou men dat wel moeten zijn, eer het verloren zou gaan.⁵⁰ Een ander grotendeels verloren taalgebied dat genoemd werd was Frans-Vlaanderen. Zo schreef de onder pseudoniem schrijvende vermoedelijke Vlaming Zannekin⁵¹ in een betoog over de historische bedreigingen van de Nederlandse taal dat er in 1674 nog Nederlandstalige regelgeving werd uitgegeven in Frans-Vlaanderen.⁵² De Amsterdamse hoogleraar in de geneeskunde Hendrik Burger, die van 1931 tot 1941 voorzitter was van de Dietsche Bond, zag Vlaanderen ook als een verloren taalgebied. In de Middeleeuwen zou Vlaanderen volgens hem één van taal zijn geweest met Nederland. In zijn tijd zou men daar vooral door het Frans beïnvloedde Vlaamse dialecten hebben gesproken, terwijl in Nederland ondertussen het Nederlands der 'ontwikkelde lieden' gesproken werd volgens hem.⁵³

Dit narratief der verloren taalgebieden voegde een element van historische bedreiging toe aan het belang van het ageren voor Nederlandse en Friese taalrechten. Door te wijzen op die gebieden die reeds verloren waren gegaan, pleitte men voor het serieus nemen van de taalkwestie in de tijd van de Dietsche Gedachte. Uit het idee dat de Nederlandse taal een historische bedreiging uit Franse en Duitse hoek kende vloeide namelijk ook een element van hedendaagse bedreiging voort. De Nederlandse taal was historisch gezien omringd door taalgroepen en mogendheden die deze door andere talen wilden vervangen en moest dus ook nu beschermd worden tegen deze mogendheden.

⁴⁷ L., 'Verzuimde mogelijkheden. De uitbreiding van het Nederlandsch taalgebied naar het oosten', *De Dietsche Gedachte* 15:2 (1940) 22-23.

⁴⁸ J.F. Hengeveld, 'Het Nederlandsche volk en eenige van zijn problemen II.', *De Dietsche Gedachte* 15:11-12 (1940) 99-102, aldaar 102.

⁴⁹ E. Besse, 'Dietsche Plicht', *De Dietsche Gedachte* 1:2 (1926), 15-17.

⁵⁰ E. Besse, 'Geen Fransch op de lagere school. Een antwoord aan den heer J. Th. R. Schreuder', *De Dietsche Gedachte* 5:1 (1930) 1-4, aldaar 1.

⁵¹ Dit pseudoniem verwijst naar de middeleeuwse Vlaamse opstandeling Nicolaas Zannekin. Aannemelijk is daarom dat het hier gaat om een Vlaamse auteur, maar dit kan niet met absolute zekerheid worden gezegd.

⁵² Zannekin, 'Laat ons nooit vergeten.... I.' *De Dietsche Gedachte* 9:8 (1935) 90-91.

⁵³ 'Zuid-Afrika - Noord-Nederland - Vlaanderen. Een rede van professor Burger', *De Dietsche Gedachte* 13:4 (1938) 35-40, aldaar 35.

§1.3. De Friese taal: extra onderbouwing

Naast de twee hierboven omschreven argumenten waarmee het belang van de Nederlandse én Friese talen werd onderbouwd, werden drie extra argumenten gebruikt om het belang van Friese taalrechten te onderbouwen. Ten eerste zou de Fries een loyaal Nederlands staatsburger zijn geweest, wiens lot verbonden was aan de Nederlandse staat. Voorts werd geponeerd dat het Friese volk en zijn taal een zeer lang en trotse geschiedenis kende, en dat het Friese volk een grote invloed had gehad op de totstandkoming van het Nederlandse volk. Ten derde stelden bepaalde auteurs dat het (Groot-)Nederlandse volk niet hetzelfde moest doen ten aanzien van de Friezen dat in België werd gedaan ten aanzien van de Vlamingen.

De Fries werd in meerdere artikelen afgeschilderd als een loyaal Nederlands staatsburger. Zo stelde bijvoorbeeld Schepers dat de Oranjes en het Wilhelmus ook de trots van de Friezen waren, terwijl de eenheid van Nederland hechter zou worden als de Friezen hun land zouden prijzen in de eigen taal. Naast Schepers sprak bijvoorbeeld A.L. van een lotsverbondenheid van Friezen en Nederlanders,⁵⁴ en stelde Burger dat de Friezen wellicht een eigen cultuur kenden, maar toch ook een gemeenschappelijke geschiedenis hadden met het Nederlandse volk en binnen het Nederlands staatsverband wilden blijven.⁵⁵

Wat betreft de argumenten over de ouderdom van het Friese volk en zijn taal, opende Schepers zijn artikel bijvoorbeeld met een heldhaftige omschrijving van de oude Friezen, die volgens hem reeds ver voor het bestaan van het woord ‘Diets’ al tot ver buiten de Lage Landen hun invloed lieten blijken.⁵⁶ Nederlandse auteurs, waaronder Jan Domela Nieuwenhuis Nyegaard en Gerda van Arkel, spraken voorts van een sterke invloed van Fries bloed op wat zij ‘ons ras’ noemden.⁵⁷ Hengeveld stelde voorts dat de Friezen een oud volk vormden, dat geen deel was van het Nederlandse volk.⁵⁸

Het argument dat men niet hetzelfde wilde doen ten aanzien van de Friezen als datgene dat België deed tegenover zijn Vlaamse inwoners werd door de Nederlander Jan Sibie gekoppeld aan een filosofische uiteenzetting over het recht van volkeren tot zelfontplooiing.⁵⁹ Ook Burger stelde dat de Fries niet op eenzelfde wijze behandeld zou moeten worden als de Vlaming in België.⁶⁰

De auteurs in de *Dietsche Gedachte* gebruikten dus extra argumenten om het belang van het Fries aan te tonen. Het Friese volk zou een oud volk zijn, bestaande uit loyale staatsburgers, dat men niet wilde behandelen zoals de Vlamingen in België werden behandeld. Door te betogen dat de Friese

⁵⁴ A.L., ‘Het aantal Friesch-sprekenden in Nederland’ *De Dietsche Gedachte* 12:11 (1937) 130-131, aldaar 130.

⁵⁵ H. Burger, ‘Friesland en de nieuwe tijd’ *De Dietsche Gedachte* 16:5 (1941) 57-59, aldaar 59.

⁵⁶ J.B. Schepers, ‘Het Fries en de Dietsche Gedachte’, *De Dietsche Gedachte* 1:2 (1926) 21-22, aldaar 21.

⁵⁷ J.D. Domela Nieuwenhuis, ‘Het Noorderras en de Groot-Nederlandsche stam’, *De Dietsche Gedachte* 1:4 (1926) 37-40, aldaar 40; G. van Arkel, ‘De Jongfriesche beweging’ *De Dietsche Gedachte* 8 (1933) 168-169, aldaar 169.

⁵⁸ J.F.Hengeveld., ‘Het Nederlandsche volk en eenige van zijn problemen II.’, *De Dietsche Gedachte* 15:11-12 (1940) 99-102, aldaar 99-100.

⁵⁹ J.D. Sibie, ‘Dietschers en Friezen’, *De Dietsche Gedachte* 8 (1933) 97-99.

⁶⁰ H. Burger, ‘Friesland en de nieuwe tijd’ *De Dietsche Gedachte* 16:5 (1941) 57-59, aldaar 57-58.

bevolking zelfs ouder was dan de Nederlandse en tevens uit loyale staatsburgers bestond werd een beeld van de Fries gecreëerd waarin hij onlosmakelijk verbonden was met de Nederlandse en een mogelijke toekomstige Groot-Nederlandse staat.

Voor de aanwezigheid van deze extra argumenten ten aanzien van het Fries zijn meerdere verklaringen mogelijk. Ten eerste zal mogelijk hebben meegespeeld dat het Fries een minderheidstaal zou zijn in een toekomstig Groot-Nederland, en dat de Fries als deel van een apart volk werd gezien in de Dietsche Gedachte. Voor zo'n minderheid met een eigen taal zouden taalrechten minder vanzelfsprekend zijn geweest dan Nederlandse taalrechten in zowel het Nederland van toen als een mogelijke toekomstige Groot-Nederlandse staat. Beredeneerd kan worden, dat het idee van Friese taalrechten daarom meer onderbouwing behoeft.

Ook speelde wellicht mee dat meerdere artikelen over de Friese taalkwestie geschreven werden door Fries-nationalisten; zij zullen als minderheid in een tijdschrift dat in de hoofdzaak niet hun beweging betrof mogelijk een extra stimulans hebben gevoeld het belang van hun taal en beweging aan te tonen.

§1.4. Subconclusie

Twee vergelijkbare argumenten werden gebruikt om het belang aan te tonen van de Friese en Nederlandse talen en taalrechten. Deze twee argumenten schiepen tezamen een zeker gevoel van urgentie; de taal was enerzijds op belangrijke wijze verbonden aan het volksbestaan en een zaak van het hart en was anderzijds slachtoffer van historische misstanden, die niet herhaald mochten worden.

Dat Nederlandse auteurs in de Dietsche Gedachte pleitten voor Friese taalrechten en in hun artikelen bijvoorbeeld specifiek betoogden dat de Friese bevolking ondanks de taalverschillen bestond uit loyale staatsburgers, laat zien dat er ruimte was voor het viëren van regionale culturen in het Groot-Nederlandse natiebeeld dat de Dietsche Gedachte uit wilde dragen. Dit blijkt nog verder uit het feit dat ook Fries-nationalisten een podium kregen in de Dietsche Gedachte. Gesteld kan dan ook worden dat in het Groot-Nederlandse natiebeeld van de Dietsche Gedachte enige gelijkenissen bestonden met het laat negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse Nederlandse natiebeeld dat Jensma omschrijft, waarin regionale en nationale culturen goed naast elkaar konden bestaan.

Wat ook opvalt is dat er op een enkele uitzondering na geen artikelen van Vlaamse komaf waren die meer diepgaande analyses boden over het belang van het ageren voor taalrechten. Een mogelijke verklaring hiervoor kan liggen in het feit dat de Vlaamse symphatisanten van de Dietsche Gedachte in een tweetalige staat woonden en zich dus onder druk van het de Belgische situatie mogelijk meer bezig hielden met het bepleitten van taalrechten an sich, terwijl hun Nederlandse kameraden het privilege hadden al in een Nederlandstalige staat te wonen en zich dus bezig konden houden met allerlei filosofische uiteenzettingen over bijvoorbeeld het verband tussen volk en taal en het recht van volkeren tot zelfontplooiing. Voor die Nederlanders gold immers op een persoonlijk niveau minder urgentie met betrekking tot de taalkwestie, doordat zij in een Nederlandstalige staat

woonden. Hierbij moet uiteraard de kanttekening worden gemaakt dat de in dit onderzoek bestudeerde artikelen met betrekking tot de Nederlandse taal artikelen zijn die taal of taalzaken als hoofdonderwerp hadden. Deze artikelen werden over het algemeen überhaupt meer door Nederlanders geschreven. Het is uiteraard mogelijk dat in artikelen die niet hoofdzakelijk op taal of taalzaken zagen, maar wel deels daarover gingen, ook sprake is van Vlaamse analyses over het belang van taal of het ageren voor taalrechten.

Hoofdstuk 2: wat was de toen huidige stand van zaken voor de Nederlandse en Friese talen?

§2.1. Een Diets gebrek aan trots?

Het beeld van de Nederlander qua aandacht voor nationaliteits- en taalzaken dat van veel artikelen in de *Dietsche Gedachte* uitging was een beeld van onverschilligheid en, wat betreft het niet-spreken van het Nederlands in Vlaanderen, zelfs onderdanigheid. De Nederlander zou in Nederland onverschillig zijn tegenover zijn eigen taal, en volgens sommigen zelfs vreemde talen en landen vereren boven de eigen. In Vlaanderen zou hij vaak Frans spreken omdat hij dit beleefd achtte, en ook de Nederlandse regering zou angstig zijn Nederlands te gebruiken in haar correspondentie met het 'Franse België'.⁶¹

Wat betreft deze onverschilligheid, vroeg de Nederlander Ritter zich bijvoorbeeld af waarom een Nederlandse margarinefabriek in Nederland Engelstalige woorden in zijn advertenties gebruikte, terwijl deze dit in Duitsland niet deed en volgens Ritter ook niet zou durven. Ritter vroeg zich dus af waarom men dit zo makkelijk liet gebeuren in Nederland, waarom men zo onverschillig was.⁶²

Volgens sommigen was er zelfs sprake van meer dan louter onverschilligheid; volgens Besse was bijvoorbeeld de 'verslaving' aan het Frans boven het Nederlands een gevolg van een 'karakterloze verering van Frankrijk'.⁶³

Voor de Vlaming gold soms een vergelijkbaar beeld, en soms ook niet. Er waren artikelen waarin hij werd afgeschilderd als een onderdanig figuur dat meteen Frans sprak wanneer het hem gevraagd werd, terwijl er ook artikelen waren die hem als een trotse spreker en behoeder van de eigen taal afbeeldde.⁶⁴ Hierbij werd door de Nederlander Van Praag gesproken van een strijd tussen het eenvoudige volk dat trouw bleef aan de eigen taal en gebruiken, en een elite van volksvreemde Vlaamse Franskiljons.^{65 66}

In het geval van de Nederlander ging er een toon van waarschuwing uit van de verhalen over zijn onverschilligheid. Als men in Nederland werkelijk zo weinig waarde hechtte aan de eigen taal en

⁶¹ J.A. van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen I.', *De Dietsche Gedachte* 2:3 (1927) 54-57, aldaar 56.

⁶² P.H. Ritter, 'Taalbederf - volksbederf', *De Dietsche Gedachte* 2:9 (1927) 98-100, aldaar 100.

⁶³ E. Besse, 'Geen Fransch op de Lagere School II', *De Dietsche Gedachte* 4:4 (1929) 49-52, aldaar 49.

⁶⁴ J.J. Peremans, 'Onze taal in het zakenleven van Noord tot Zuid', *De Dietsche Gedachte* 5:4 (1930) 54-55; K. Angermille, 'De eerste Vlaamsche eisch tot bestuurlijke schieding. Reeds in 1838!' *De Dietsche Gedachte* 2:1 (1927) 17-19.

⁶⁵ J.A. van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen I.', *De Dietsche Gedachte* 2:3 (1927) 54-57.

⁶⁶ 'Franskiljon' is een denigrerende term die gebruikt wordt om Vlamingen die het Frans als primaire taal hanteren aan te duiden.

deze zo makkelijk verloochende, dan was er ook sprake van urgentie. Zij die wel de Nederlandse taal wilden behoeden voor de gevaren die de Dietsche Gedachte zag zouden hier wellicht door gealarmeerd kunnen worden; het zou hét moment geweest te zijn om actief te worden. Dit sluit ook aan op het in eerste hoofdstuk besproken narratief der verloren taalgebieden; als men zou willen voorkomen dat een dergelijk verlies opnieuw plaatsvond, moest men het tij snel keren. Ook beide manieren waarop de Vlamingen werden afgeschilderd legitimeerden de doelen van de Vlaamse en Groot-Nederlandse bewegingen. Enerzijds werd er gealarmeerd over hoe slecht het er voor stond, waarmee men Vlamingen (en Nederlanders) wellicht dacht wakker te kunnen schudden en tot handelen aan te kunnen zetten. Anderzijds werd er juist verteld over een trotse mede-Vlaming en/of medelid van het Groot-Nederlandse volk. Voor de (nog niet actieve) Vlaming kon dit hem wellicht overhalen tot activiteit namens de Dietsche Bond. Hij wist dan namelijk dat zijn volksgenoten ook fier en gericht op het behoud van het eigene waren. Voor de Nederlandse lezer kon het verhaal van de trotse Vlaming voorts de Vlaamse zaak legitimeren als een zaak die het er voor ijveren waard was.

§2.2. Het Franse België: misbruik van taalwetten en Brussel als uitvalsbasis voor verfransing

In de Dietsche Gedachte zag men, naast het gevaar der eigen onverschilligheid, een gevaar voor de Nederlandse taal en Vlaamse bevolking dat uitging van het ‘Franse’ België. Dit gevaar zou vooral hebben bestaan uit misbruik van taalwetten en statistisch gesjoemel waarmee verfransing werd beoogd. Brussel en de omliggende gemeenten diende hierbij als uitvalsbasis; daar vond de verfransing hoofdzakelijk plaats en vanuit daar zou deze naar het Noorden kunnen trekken.

Zo sprak de Nederlandse medeoprichter van de Dietsche Bond Willem van Es van een ‘anti-Dietsche’ regering in België en betichte hij die regering ervan dat zij bewust taalstatistieken over meertaligheid zo bracht dat het leek alsof het percentage Nederlandssprekenden toenam, terwijl dit in werkelijkheid niet het geval zou zijn geweest. Juist het aantal Franssprekenden in België nam volgens hem toe doordat Duits- en Nederlandssprekenden gedwongen werden het Frans te leren.⁶⁷ Volgens ene ‘D.B.’ zou ook toenmalig burgemeester Adolphe Max van Brussel tot doel hebben gehad van het Vlaams af te komen. Hij voegde hier aan toe dat de voormalige en toen reeds overleden Franse president Fauré deze verfransingsvisie gesteund had.⁶⁸ De Vlaamse Piet Finné stelde voorts dat het onderwijs in Brussel erop gericht was via anti-Vlaamse taalwetten de bevolking te verfransen. Hij vreesde er hierbij voor dat het verloren gaan van Brussel tot een definitief verloren gaan van de Vlaamse identiteit zou leiden.⁶⁹ Wat betreft Brussel ageerde ‘D.B.’ ook tegen het voegen van allerlei

⁶⁷ W.J.G. van Es, ‘Statistisch Zoeklicht’, *De Dietsche Gedachte* 1:3 (1926) 29-34; W.J.G. van Es, ‘Statistisch Zoeklicht (slot)’, *De Dietsche Gedachte* 1:4 (1926) 48.

⁶⁸ D.B., ‘Een oud document en een moderne gebruiker van het oude recept’ 9:12 (1935) 142-146.

⁶⁹ P. Finné, ‘De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving’, *De Dietsche Gedachte* 14:2 (1939) 17-20; P. Finné, ‘De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving (vervolg)’, *De Dietsche Gedachte* 14:3 (1929) 27-29; P. Finné ‘De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving (slot)’, *De Dietsche Gedachte* 14:4 (1939) 41-43.

randgemeenten bij de Brusselse agglomeratie; dit zou deel zijn geweest van een vooropgezet plan om deze gemeenten te verfransen.

Er werd zo een beeld geschetst van een Belgische staat die in haar diepste aard Frans en anti-Vlaams was. Via taalwetten, Franstalig onderwijs en onduidelijke volkstellingen probeerde deze langzaam de Vlaamse bevolking uit te wissen. Op dit vlak blijkt de conclusie van Wils juist; De Dietsche Gedachte was in haar benadering van de taalkwestie sterk anti-Belgisch en creëerde een duidelijk Belgisch vijandbeeld. Deze anti-Belgische beeldvorming droeg wellicht bij aan het idee dat een politieke oplossing binnen de toen bestaande grenzen en kaders niet of amper mogelijk was. Het bijvoorbeeld bepleitten van een verregaand federalisme binnen het Belgische staatsverband was minder logisch wanneer België een in wezen anti-Vlaamse entiteit zou zijn geweest. Vanuit die gedachte was een Groot-Nederlandse staat een logischere optie, ook in vergelijking met bijvoorbeeld een meer culturele strijd voor Vlaamse taalrechten. Ook werd, zoals ook onder meer via de betogen over verloren taalgebieden en de verbinding tussen taal en volk gebeurde, een grote urgentie toegevoegd aan de Groot-Nederlandse zaak; de zuidelijke constituenten van het Groot-Nederlandse volk zouden immers geleefd hebben in een staat die hen bijzonder vijandig was.

§2.3. De Friese kwestie: verdietste steden, een levendig platteland en een gebrek aan animo

Ook de situatie in Friesland stond er volgens de Dietsche Gedachte niet goed voor. De steden spraken in grote mate Nederlands of Stadfries, er waren te weinig scholen die les in de Friese taal gaven, en ook het Fries van buiten de steden zou vol hebben gezeten met neerlandismes, zo kon men in het tijdschrift lezen.⁷⁰ Over de houding van de Fries zelf tegenover deze situatie bestonden drie verhalen naast elkaar. Volgens sommigen was hij een fiere voorvechter van taalrechten tegenover Nederlandse dominantie, volgens anderen gaf hij zijn taal maar wat makkelijk op ten faveure van het Nederlands. Hier tussenin zagen we nog het beeld van een Fries die vooral alleen gelaten wenste te worden in het spreken van zijn taal.

Zo stelde Schepers dat er ook in Friesland veel ‘Franskiljons’ waren, die nodeloos hun taal hadden opgeofferd voor een taaleenheid die niet eens van hen verlangd werd, en repte Burger van een bewustzijn van Friese eigenheid dat meer te vinden was bij Grootneerlandisten dan bij Friezen.⁷¹ Anderzijds had bijvoorbeeld van Arkel het in een artikel over enkele Friese opstandelingen die in een rechtbank weigerden Nederlands te spreken over de ‘jonge Friezen’ die in hun strijd voor taalrechten een zelfde bezieling toonden als de Vlaamse nationalisten.⁷² De Fries die alleen gelaten wenst te

⁷⁰ A.L., ‘Het aantal Friesch-Sprekenden in Nederlands’, *De Dietsche Gedachte* 12:11 (1937) 130-131, aldaar 131, ‘Het onderwijs in het Friesch’, *De Dietsche Gedachte* 13:3 (1938) 36; E. Besse, ‘Geen Fransch op de Lagere School I.’, *De Dietsche Gedachte* 4:3 (1929) 33-38, aldaar 38.

⁷¹ J.B. Schepers, ‘Het Fries en de Dietsche Gedachte’, *De Dietsche Gedachte* 1:2 (1926) 21-22, aldaar 22; H. Burger, ‘Dietschers en Friezen’, *De Dietsche Gedachte* 16:6 (1941) 69-72, aldaar 71.

⁷² G. Van Arkel, ‘De Jongfriesche beweging’, *De Dietsche Gedachte* 8 (1933) 168-169, aldaar 169.

worden in zijn taalrechten was ook trots, doch niet perse strijdbaar. Zo stelde Schepers dat deze tevreden is met zijn plaats op het tweede plan, maar wel zijn eigen taal wilt spreken. Gewezen kan ook worden op het reeds in het eerste hoofdstuk besproken narratief waarin de Friezen loyale staatsburgers waren die simpelweg hun eigen taal en cultuur wilden behouden.⁷³

De drie verhalen konden allen, net zoals dat gold in het geval van de Nederlandse kwestie, de Friese taalstrijd legitimeren. Enerzijds was er sprake van een oud volk binnen de Nederlandse staatsgrenzen dat gered moest worden van zijn ondergang dat het tegemoet ging door zijn eigen onverschilligheid. Anderzijds werd de missie tot behoud van het Fries juist sterk gelegitimeerd door het idee dat dit het Friese volk nog steeds trots was en zijn eigenheid wenste te bewaren, of door het idee dat dit volk slechts zijn eigen taal wilde spreken en niet erg activistisch was. In deze laatste twee gevallen hoefde men immers slechts de Friese provincie verregaande taalrechten toe te kennen en zou het behoud van het Fries verder geregeld kunnen worden door de trotse Fries die zijn eigen taal bleef spreken. Overigens blijkt ook hier de bewering van Jensma bevestigd te worden met betrekking tot het Fries; artikelen in de *Dietsche Gedachte* betreurden actief dat de Friese taal er slecht voor stond en legitimeerden het ijveren voor Friese taalrechten.

§2.4. Subconclusie

Terwijl de Nederlandse inzet voor het behoud van de eigen taal als matig werd gezien, golden voor zowel de Vlamingen als de Friezen twee verschillende beelden. Enerzijds zouden zij beiden amper trots zijn en hun taal en cultuur verloochenen, anderzijds zouden zij trotse voorvechters van de eigen taal zijn. In het Friese geval kwam hier nog bij dat zij soms ook werden afgeschilderd als simpele lieden die slechts taalrechten wilden en weinig meer.

Zoals reeds betoogd, konden beide omschrijvingen de Vlaamse en Friese taalstrijd legitimeren. Wat betreft de Friese kwestie kon de stelling dat zij slechts taalrechten wilden en niet veel meer, net zoals het in hoofdstuk 1 beschreven narratief van de Fries als loyale staatsburger dat kon, ook het Friese taalstreven verder legitimeren. Als de Fries slechts erkend wilde worden en loyale staatsburger was, dan hoefde men ook niet te vrezen voor Friese opstandigheid of conflicten tussen de Nederlandse en Friese bevolking. Dit zelfde narratief ontbrak bij de Vlaming wellicht omdat de redactie van de *Dietsche Gedachte* vond dat deze juist in opstand zou moeten komen tegen het Belgische bewind en zich bij de Nederlandse staat moest voegen. Men wilde voor hem wellicht een narratief schetsen waarin oppositie tegen de Belgische staat werd gelegitimeerd in plaats van kalme co-existentie met de Waal. Het verschil zou echter ook voort kunnen komen uit het feit dat met betrekking tot de Vlaamse kwestie slechts artikelen bestudeerd zijn die hoofdzakelijk op taalzaken zagen, terwijl met betrekking tot de Friese kwestie ook artikelen zijn gelezen die over de Friese beweging in het algemeen gingen. Hierdoor werden namelijk wellicht ook artikelen die meer over de aard van de Vlaamse bevolking

⁷³ J.B. Schepers, 'Het Fries en de Dietsche Gedachte', *De Dietsche Gedachte* 1:2 (1926) 21-22, aldaar 22.

schreven niet meegenomen. Deze zouden mogelijk iets soortgelijks kunnen hebben verteld over de Vlaming.

Voorts voegde het narratief van het ‘Franse’ België dat Vlamingen onderdrukte een oproep tot oppositie tegen de Belgische staat toe aan dit alles. Al met al werd zo een beeld geschetst van een Groot-Nederlands volk dat zijn identiteit niet altijd sterk verdedigde en waarvan een deel in een vijandige staat leefde. Hiermee creëerde men een idee van urgentie. Enerzijds moest de Groot-Nederlandse bevolking wakker geschud worden wat betreft de bedreiging van de taal, nu een groot deel van de bevolking dat nog niet was. Anderzijds was dit des te meer nodig, nu de bedreiging van de taal in België urgent was, met name in Brussel. Alhoewel voor de Friezen zoals hierboven uiteengezet een vergelijkbaar narratief werd gebruikt, ontbrak bij hen de dreiging van een onderdrukkende staat. Dit is niet onlogisch, nu de *Dietsche Gedachte* als grootneerlandistisch tijdschrift niet snel een Nederlandse minderheid zou willen aansporen tot verzet tegen de Nederlandse of een toekomstige Groot-Nederlandse staat.

Hoofdstuk 3: welke toekomst wilde de Dietsche Gedachte voor de Nederlandse en Friese talen en hoe wilde men deze bereiken?

§3.1. Zuiverheid van taal

Zoals reeds tot op zekere hoogte duidelijk werd in het eerste hoofdstuk, was het zo zuiver mogelijk spreken van de Nederlandse taal een van de zaken waarmee de *Dietsche Gedachte* zich bezighield. De auteurs in de *Dietsche Gedachte* betoogden in verscheidene artikelen het belang van taalzuiverheid, gaven daarin soms ook adviezen over hoe men zo zuiver mogelijk Nederlands kon spreken, deden beleidsvoorstellen die de taalzuiverheid konden bevorderen en pleitten met het oog op (onder meer) de taalzuiverheid voor het weren van onderwijs in vreemde talen op lagere scholen.

De adviezen met betrekking tot taalzuiverheid bestonden bijvoorbeeld uit artikelen van Van Weel waarin werd uitgelegd hoe men woorden van Franse oorsprong kon herkennen of werd geadviseerd zich tot een bepaalde taalgids te wenden wanneer men twijfelde over taalregels.⁷⁴ Een andere oproep om de taal zuiverder te houden deed de net zoals Van Weel Nederlandse L.J.C. van Gorkom, toen hij opriep tot een conservatieve houding ten aanzien van spellingkwesties, waarbij hij overigens expliciet een beroep deed op het feit dat Zuid-Nederlandse (lees: Vlaamse) dialecten hiermee gediend zouden zijn.⁷⁵ Een voorbeeld van een concreet beleidsvoorstel kwam van de hand van Ritter, die voorstelde om op gemeentelijk en landelijk niveau een belasting te heffen op het gebruik van vreemde woorden in advertenties.⁷⁶

Een van de speerpunten in de *Dietsche Gedachte* op het gebied van taalbeleid was het niet onderwijzen van vreemde talen op de (lagere) scholen. De *Dietsche Gedachte* richtte zich hierbij

⁷⁴ M.A. van Weel, 'Taalzuivering', *De Dietsche Gedachte* 2:4 (1927) 74; Dr. M.A. Van Weel, 'Taalzuivering', *De Dietsche Gedachte* 2:6 (1927) 106.

⁷⁵ L.J.C. van Gorkom, 'Het Spellingsstelsel van minister Marchant', *De Dietsche Gedachte* 8 (1933) 152-153.

⁷⁶ P.H. Ritter, 'Taalbederf - volksbederf', *De Dietsche Gedachte* 2:9 (1927) 98-100, aldaar 99-100.

hoofdzakelijk tegen het Frans. De reden voor deze weerstand was, naast het belang der taalzuiverheid, onder meer te vinden in de angst dat kinderen minder goed Nederlands zouden leren spreken wanneer zij tevens vreemde talen leerden.⁷⁷ Ook van belang was het idee dat men geen gevoel zou hebben voor vreemde talen zoals men dat had voor de eigen taal.⁷⁸

Over deze kwestie werd geschreven in onder meer een drieluik van de Vlaming Piet Finné, die zich keerde tegen de steeds verdere verfransing van het Brusselse onderwijs, die ook plaats vond in de overwegend Vlaamse delen van de Brusselse agglomeratie, waarbij Finné vreesde voor ‘volksontarding’ der Brusselse Vlamingen.⁷⁹ Terwijl Finné zich als Vlaming richtte tegen hoofdzakelijk Frans onderwijs, richtten Nederlandse auteurs zich tegen het Frans als één van de vakken op de lagere school. In *De Dietsche Gedachte* werden overigens tevens betogen gehouden tegen het onderwijzen van het Duits op de lagere school. In twee door Nederlanders geschreven artikelen, waarvan één werd geschreven toen Nederland reeds onder Duitse bezetting stond, werden voorstellen om het Duits te onderwijzen op de lagere school als onwijs afgedaan. Het doceren van het Duits zou volgens de auteurs in kwestie zelfs nog grotere taalzuiverheidsrisico’s met zich meebrengen dan het doceren van het Frans. De Duitse taal was dichter verwant aan het Nederlands dan het Frans, waardoor het risico dat vreemde woorden de Nederlandse taal binnendrongen extra groot was, zo beredeneerden de auteurs in kwestie.⁸⁰

De auteurs in de *Dietsche Gedachte* pleitten dus voor het bereiken van taalzuiverheid enerzijds door het nemen van maatregelen bovenaf door overheden; men moest het onderwijs in vreemde talen op lagere scholen staken en repressieve maatregelen nemen tegen bijvoorbeeld het gebruik van vreemde talen op reclameborden. Ook de spelling, een op nationaal niveau geregelde zaak, moest ouderwets en zuiver blijven. Anderzijds werd er ook gepleit voor een benadering vanuit het individu; de lezer moest zelf zuiverder Nederlands gaan spreken en kreeg daarom advies over bijvoorbeeld het herkennen van vreemde woorden en tot welke taalgids deze zich moest wenden. De auteurs in de *Dietsche Gedachte* leken daarmee niet te verwachten dat het spreken van een zuiverder Nederlands bereikbaar was louter via verboden van overheidswege; zij gingen uit van een publiek dat hier ook aan bij moest dragen en er was dan ook een zeker element van individuele culturele strijd in de benadering van de taalkwestie van de *Dietsche Gedachte*. Dit sluit aan op wat Van Hees en Vos concludeerden; er was met betrekking tot taalzuiverheid een sterk individueel cultureel aspect te vinden in het Groot-Nederlandse streven van de Dietsche Bond en de *Dietsche Gedachte*.

⁷⁷ F.W. de Koning, 'Het Fransch op de lagere school', *De Dietsche Gedachte* 3:8 (1929) 126-129.

⁷⁸ 'Het taalonderwijs in de volksschool', *De Dietsche Gedachte* 15:11-12 (194) 93-95, aldaar 93-94.

⁷⁹ P. Finné, 'De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving', *De Dietsche Gedachte* 14:2 (1939) 17-20; P. Finné, 'De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving (vervolg)', *De Dietsche Gedachte* 14:3 (1929) 27-29; P. Finné 'De taaltoestanden op de scholen te Brussel en omgeving (slot)', *De Dietsche Gedachte* 14:4 (1939) 41-43.

⁸⁰ E. Besse, 'Geen Fransch op de Lagere School II', *De Dietsche Gedachte* 4:4 (1929) 49-52, aldaar 50; 'Het taalonderwijs in de volksschool', *De Dietsche Gedachte* 15:11-12 (194) 93-95.

§3.2 *Geen Frans in Vlaanderen*

Naast de kwesties van taalzuiverheid en vreemde talen op het lagere onderwijs was een andere kwestie die herhaaldelijk ter sprake kwam in de *Dietsche Gedachte* die van de Nederlander en de Vlaming die Frans spraken in Vlaanderen.⁸¹ Voor beiden gold het advies simpelweg zo veel mogelijk Nederlands te spreken en invloed uit te oefenen buiten de politiek om.

Zo betoogde de Vlaming Peremans dat Nederlandssprekenden en Vlaamsgezinden hun invloed in het zakenleven moesten vergroten, en dat de klant in het zakenleven van zijn status gebruik moest maken om de taalvraagstukken bij zakenlieden onder de aandacht te brengen⁸². Ook moesten Nederlanders in Vlaanderen bijvoorbeeld plekken bij hun Nederlandse, en niet bij hun Franse naam noemen volgens de Vlaming Raf Verhulst.⁸³ Verder moest volgens ene 'S.D.G.' de Nederlandse gezant te Brussel zo veel mogelijk Nederlands spreken en de plaatselijke Nederlandse gemeenschap aanmoedigen dit ook te doen.⁸⁴

Zo pleitten verscheidene auteurs in de *Dietsche Gedachte* voor een vrij simpele remedie voor het probleem dat zij in Vlaanderen zagen. Een van de oplossingen voor de grote aanwezigheid van het Frans in Vlaanderen was het simpelweg spreken van de eigen taal en het op kleine schaal anderen aanmoedigen dit ook te doen. Dit sluit aan op hetgeen onder de vorige paragraaf besproken werd. Naast het voorstellen van manieren waarop het spreken van de Nederlandse taal de taalzuiverheid door handelen van overheidswege kon worden bevorderd, werden tevens artikelen geschreven waarin men werd aangemoedigd om op persoonlijk niveau te pogen verandering te bewerkstelligen.

§3.3. *Zuiverheid van taal in Vlaanderen: verhollandsing of zuiverder spreken van de eigen taal?*

Zoals hierboven uiteengezet, hechtte de *Dietsche Gedachte* grote waarde aan taalzuiverheid. Dit kwam ook terug wat betreft de Nederlandssprekende bevolking van België. Hierdoor ontstond een interessante spanning in de teksten van de vooral Nederlandse auteurs in de *Dietsche Gedachte* die zich met deze taalzuiverheid bezig hielden. Door het pleiten voor taalzuiverheid in Vlaanderen pleitten zij immers ook tegen het gebruik van plaatselijke Vlaamse taalgebruiken van Franse origine. In sommige gevallen leek er hierbij ook sprake te zijn van een zeker dedain tegenover de Vlaming die, volgens de auteurs in kwestie, zo makkelijk zijn taal verloochende.

Een voorbeeld van dergelijk dedain ten aanzien van de Vlamingen ziet men bijvoorbeeld in een artikel van de Nederlandse F.W. de Koning, die betoogde dat onderwijs in het Frans er toe had geleid dat geen ander volk zijn taal slordiger en onzuiverder spreekt dan wat hij het 'rampzalige Vlaamse volk' noemde.⁸⁵ De drang tot 'Hollandisering' van Vlaanderen vindt men bijvoorbeeld in een

⁸¹ J.A. van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen I.', *De Dietsche Gedachte* 2:3 (1927) 54-57, aldaar 56.

⁸² J.J. Peremans, 'Onze taal in het zakenleven van Noord en Zuid', *De Dietsche Gedachte* 5:5 (1930) 71-72.

⁸³ R. Verhulst, 'De wig en de maan', *De Dietsche Gedachte* 9:1/2 (1934) 8-9.

⁸⁴ S.D.G., 'De positie van den Nederlandschen gezant te Brussel', *De Dietsche Gedachte* 12:12 (1937) 137-138.

⁸⁵ F.W. de Koning, 'Het Fransch op de lagere school', *De Dietsche Gedachte* 3:8 (1929) 126-129, aldaar 128.

betoog van J.A. van Praag inhoudende dat er door historische omstandigheden geen beschaafd Nederlands tot ontwikkeling was gekomen in Vlaanderen, en dat de Vlaamse hogere klasse ‘goed’ Nederlands zou moeten gaan leren, hetgeen in enkele decennia mogelijk zou moeten zijn geweest. Alhoewel de Vlaamse dialecten volgens Van Praag hadden kunnen blijven bestaan naast dit beschaafd Nederlands, richtte Van Praag zich ten eerste tegen de Franse invloed op het Vlaams, waardoor hij het ook opnam tegen het ‘beschaafd Vlaams’.⁸⁶ Ondanks dat De Koning en Van Praag het huns inziens slecht gesproken Nederlands in Vlaanderen aan historische- of onderwijsomstandigheden weten, ging er een zeker paternalisme van hun verhaal uit; zij pleitten immers voor een soort verheffing van het Vlaamse volk door het Nederlandse middels het hen aanleren van het huns inziens beschaafde en zuivere Noord-Nederlands.

Een soort omgedraaid paternalisme volgde uit een artikel van Van Weel, waarin hij schreef dat taalzuiverheid in het bijzonder van belang was voor Nederlanders, nu Vlamingen (en Afrikaners) naar hen als voorbeeld keken als zij wilden weten of zij de taal juist spraken.⁸⁷ In dit narratief van Van Weel ging het niet om de Nederlandse bevolking die de Vlaamse moest verheffen, maar om een Vlaamse bevolking die zelf reeds zou hebben geweten dat hij zich tot zijn noordelijke taalgenoot moest wenden om erachter te komen hoe hij zijn taal juist moest spreken. Ook voor andere auteurs die niet expliciet de grote Frans invloed op het Vlaams benoemden, gold dat zij impliciet wel degelijk een vernederlandsing van de Vlaamse dialecten en het ‘beschaafd Vlaams’ bepleitten door te ageren tegen de Franse invloed op het Nederlands.

De wens voor het Noord-Nederlands als taal van Vlaanderen is interessant in het licht van wat Augusteijn en Storm reeds concludeerden: dat separatisten in gebieden waar men de taal van een aangrenzend land spreekt zich veelal aansloten bij de standaardtaal van het buurland in plaats van naar eigen dialecten te kijken. In de hierboven omschreven situatie ging het om iets vergelijkbaars, doch iets anders. Het gaat namelijk om Nederlandse auteurs die pleitten voor het overnemen van de Nederlandse standaardtaal door de Vlamingen. Er is hier dus sprake van een poging tot opleggen van deze standaardtaal door de ‘grotere broer’. De liberale visie op taal die er volgens Deprez in 1815 was met betrekking tot de Vlamingen lijkt hier met het oog op het door het Frans beïnvloed Vlaams dus niet aanwezig. Dit sluit ook aan op de bevinding van Deprez dat de Vlaamse beweging het Vlaams door de grote Franse invloed niet geschikt achtte; in het geval van de Dietsche Gedachte gold dit dus kennelijk ook voor een van oorsprong Nederlandse grootneerlandistische organisatie. De stelling van Van Clemen en Wils over het sterk Noord-Nederlandse karakter van de Dietsche Bond respectievelijk de Vlaamse Beweging kan hier ook herhaald worden met betrekking tot de visie van de Dietsche Gedachte op de taalsituatie in België. Dit geldt des te meer, nu de artikelen die *hoofdzakelijk* over taalzaken gingen, veelal door Nederlanders werden geschreven.

⁸⁶ J.A. Van Praag, 'Maskerade in Vlaanderen II', *De Dietsche Gedachte* 2:4 (1927) 68-73, aldaar 71-73.

⁸⁷ M.A. Van Weel, 'Zuiverheid van Taal I', *De Dietsche Gedachte* 1:5 (1926) 56-57, aldaar 56.

Overigens moet hierbij de kanttekening worden geplaatst dat niet geheel duidelijk is geworden hoe Vlaamse auteurs in de *Dietsche Gedachte* naar deze specifieke kwestie keken; in de voor dit onderzoek gemaakte selectie aan artikelen kwamen Vlaamse betogen over de Franse invloed op het Vlaams-Nederlands niet langs. Wellicht zijn deze wel te vinden in artikelen van Vlaamse oorsprong die niet louter over taalzaken gaan.

§3.4. Het Fries: autonomie en actieve bevordering

Nu men het in de *Dietsche Gedachte* belangrijk vond dat het Friese volk zijn eigen taal sprak, bepleitte men een actief bevorderen van de kennis van het Fries onder de Friese bevolking en een grote mate van taalautonomie in de eigen provincie der Friezen. De actieve bevordering zou enerzijds uit moeten gaan van de centrale overheid, anderzijds zou ook de Friese bevolking zelf moeten werken aan het verheffen van haar taal.

De autonomiegedachte is te vinden in onder meer het idee dat het Fries de belangrijkste taal moet worden in de Friese representatieve overheidslichamen en rechtszalen, en in het pleiten voor een geheel Fries basisonderwijs.⁸⁸ Ook niet-overheidsinstellingen zoals de kerk en de pers werden genoemd als instellingen die hoofdzakelijk Friestalig moesten gaan worden.⁸⁹ Gesteld kan dus worden dat de *Dietsche Gedachte* de dominantie van de Friese taal in de gehele Friese maatschappij voorstond. Men vindt de actieve bevordering van het Fries bijvoorbeeld terug in de steun voor het idee van een leerstoel in het Fries aan een Nederlandse Universiteit, en de stelling dat de Fries zich persoonlijk actief op moest stellen om er voor te zorgen dat in het dagelijks leven meer Fries gebruikt zou worden.⁹⁰ Ook werd in de *Dietsche Gedachte* geadverteerd voor Friese cursussen.⁹¹ In het blad werd het spreken van het Fries dus niet louter aangemoedigd door middel van intellectuele artikelen over taal en volksaard maar werden ook praktische initiatieven tot emancipatie van de Friese taal verbreed.

Vergeleken met de visie op bevordering van de Nederlandse taal vallen enkele zaken op aan de visie op bevordering van de Friese taal in de *Dietsche Gedachte*. Betogen over het zuiveren van de taal van invloeden uit vreemde talen kwamen niet voor; terwijl auteurs wel degelijk stelden te betreuren dat Friezen steeds meer neerlandismes gebruikten of dat het Stadfries in opkomst was. Een verklaring hiervoor zou mogelijk kunnen liggen in de verschillen in oorsprong van niet-Nederlandse woorden in het Nederlands en niet-Friese woorden in het Fries. In het geval van het Fries zullen dit tenslotte vaak Nederlandse woorden zijn geweest, terwijl dit in het geval van het Nederlands veelal Franse, Duitse en Engelse woorden waren. Wat betreft vreemde woorden in het Fries lag het voorstellen van een actief zuiveringsbeleid dus minder voor de hand.

⁸⁸ v.B., 'De strijd der overheerschte volkeren in West-Europa', *De Dietsche Gedachte* 14:7-8 (1939) 79-83, aldaar 81; S.J. van der Molen, 'Fryslan en Dietschland', *De Dietsche Gedachte* 16:3 (1941) 31-32.

⁸⁹ S.J. van der Molen, 'Fryslan en Dietschland', *De Dietsche Gedachte* 16:3 (1941) 31-32.

⁹⁰ H. Burger, 'Dietschers en Friezen', *De Dietsche Gedachte* 16:6 (1941) 69-72, aldaar 70.

⁹¹ 'Friesche studie.' In: *De Dietsche Gedachte*, jrg. 3 1928-1929, no.5, 27-06-1928, 86. 'Friesche cursus' in: *De Dietsche Gedachte*, jrg. 4, 1929-1930, no. 1, 28-03-1929. 'Friesche Cursus' in: *De Dietsche Gedachte*, jrg. 5, 1930-1931, no.4 03-05-1930.

De verklaring voor dit verschil zou echter ook kunnen liggen in dat men mogelijk de Friese taal an sich op de korte termijn als bedreigd zag, terwijl men bij de Nederlandse taal (behoudens de problematiek in Brussel) op de korte termijn vooral vreesde voor langzame achteruitgang door invloed van vreemde talen. De oorzaak zou voorts nog kunnen liggen in redenen van opportuniteit. Er werd immers minder over de Friese taal geschreven dan de Nederlandse, waardoor men zich wellicht beperkte tot het pleiten voor Friese taalrechten in algemene zin, in plaats van meer diepgaande analyses van kwesties zoals taalzuiverheid te plegen.

Een tweede zaak die opvalt is dat de auteurs in de Dietsche Gedachte de gewenste toekomst der Friese en Nederlandse talen op vergelijkbare wijze wilde bereiken. Ook bij het Fries werd gepleit voor zowel een benadering van bovenaf door bijvoorbeeld het instellen van geheel Fries basisonderwijs als een benadering van onderop waarbij de Friese bevolking zelf meer moest gaan doen voor de Friese taal.

§3.5. Subconclusie

In de Dietsche Gedachte werden voor zowel het Nederlands als het Fries overheidsmaatregelen voorgesteld om de taalsituatie te bevorderen en oproepen gedaan tot particuliere initiatieven om de taalsituatie te verbeteren. Met het oog op het Nederlands bepleitte men hier een strenge taalzuiverheid die voor het Fries niet werd bepleit. Mogelijke redenen voor dit verschil zijn hierboven uiteengezet.. Een reden voor de wens voor particulier initiatief zou men kunnen zoeken in het feit dat de Dietsche Bond en de Dietsche Gedachte niet behoorden tot de gevestigde politieke orde; zij richtten zich op een kleine groep van de bevolking die er Groot-Nederlandse idealen op nahield. Daarom zou men kunnen beargumenteren dat het logisch was om een dergelijke bottom-up benadering te bepleiten; zo zou men alvast culturele veranderingen op kleinere schaal kunnen bereiken voordat het grootneerlandisme eventueel politieke invloed zou bereiken.

Terwijl men voor de Friese bevolking volledige rechten in de eigen taal bepleitte, lijkt er bij de visie op Vlaanderen sprake te zijn geweest van een zeker paternalisme. Men wilde niet zozeer het unieke Vlaams beschermen tegenover het Frans, maar eerder een zo zuiver mogelijk Nederlands beschermen tegenover het Frans. Om dat doel te bereiken, was het verwijderen van woorden van Franse origine uit de woordenschat geoorloofd, waarmee men dus in feite een vernederlandsing van het Vlaams, dat meer Franse invloed kende dan de noordelijke variant van het Nederlands, beoogde. Op basis hiervan zou men kunnen concluderen dat de posities van Vlaanderen en Friesland in het Groot-Nederlandse natiebeeld van de Dietsche Gedachte wezenlijk van elkaar verschilden. Friesland, het gebied waarvan de bevolking in de Dietsche Gedachte als een apart volk werd gezien, zou een grote mate van autonomie moeten krijgen terwijl het ‘Nederlandse’ Vlaanderen van zijn noordelijke taalgenoten moest leren de taal juist te spreken. Dit verschil, dat blijkt uit teksten van hoofdzakelijk Nederlandse origine, zegt wellicht iets over de verhouding tussen het centrale Nederland en de Friese en Vlaamse buitengebieden.

Alhoewel de Dietsche Gedachte de Friezen als een apart volk zag, waren zij al wel sinds de tijd van de Republiek deel van de Nederlandse staat. Hun loyaliteit aan de Nederlandse staat wordt in de Dietsche Gedachte ook benadrukt. De Vlaming was, alhoewel hij als deel van het Nederlandse volk werd gezien, wellicht toch een soort buitenstaander op grond van historische en staatkundige redenen. Het waren immers ook de Vlamingen die zich in 1830 afgescheiden hadden van Nederland, en niet enkel de Walen. De auteurs in de Dietsche Gedachte vonden wellicht daarom dat Nederlanders de Vlamingen enigszins op moesten voeden; bijvoorbeeld op taalgebied. De Fries werd daarentegen wellicht, ondanks dat men hem als uniek en anders beschouwde, toch tot op zekere hoogte meer als deel van de eigen groep gezien door de hoofdzakelijk Nederlandse auteurs die over de taalkwestie schreven, omdat hij al sinds lange tijd loyaal Nederlands staatsburger zou zijn geweest. Men zou wellicht dus kunnen zeggen dat in de Dietsche Gedachte sprake was van een regionalisme zoals Jensma dat schetste voor de gebieden in de toen reeds bestaande Nederlandse staat, terwijl men er een meer centralistische kijk op nahield ten aanzien van de ‘Nederlandse’ gebieden in België. Hiermee wordt ook de aanwezigheid van het meer Nederlandse dan Vlaamse perspectief van de Dietsche Bond dat er volgens Van Clemen was bevestigd.

Conclusie

In de Dietsche Gedachte werd het spreken van de eigen taal geschetst als een belangrijke gevoelszaak en werd deze eigen taal omschreven als slachtoffer van historische misstanden. Ondertussen zou het er in de tijd dat het tijdschrift werd uitgegeven veelal niet goed voor hebben gestaan met het spreken van de Nederlandse taal; in België zou er sprake zijn geweest van een anti-Nederlands beleid van overheidswege terwijl Vlamingen en vooral Nederlanders vaak niet trots genoeg waren op de eigen taal. De redactie van de Dietsche Gedachte beoogde een toekomst waarin dit anders zou zijn en waarin de taal erg zuiver werd gesproken, vrij van invloeden uit andere talen. De redactie liet auteurs in de Dietsche Gedachte schrijven die teneinde dit zuivere Nederlands te bereiken pleitten voor overheidsmaatregelen zoals het verbieden van vreemdtalig onderwijs op lagere scholen enerzijds en individueel initiatief in bijvoorbeeld de vorm van het zelf zuiverder spreken van het Nederlands aan de hand van taalgidsen anderzijds. De redactie stond ondertussen ook positief tegenover een soortgelijk beleid voor de Friese taal en liet zelfs Friese nationalisten hierover schrijven in de Dietsche Gedachte. Een belangrijk verschil was dat het veelvoorkomende pleitten voor taalzuiverheid niet voorkwam ten aanzien van de Friese taal. Het doel van Nederlandse taalzuiverheid bracht met zich mee dat men in Vlaanderen het noordelijke Standaardnederlands moest gaan spreken, zo bleek uit de betogen van allerlei Nederlandse auteurs. Wat betreft artikelen die specifiek op de taalkwestie zagen, leek er dus sprake van een erg Nederlandse visie.

Van de liberale kijk op taalverschillen binnen het Nederlands die volgens Deprez aanwezig was in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden was dus geen sprake in het natiebeeld dat de Dietsche Gedachte voorstond. De aanwezigheid van een sterk Nederlandse visie ten aanzien van de

Nederlandse sluit aan op wat Van Clemen stelde over de Dietsche Bond toen hij beweerde dat deze in zijn herdenking van 100 jaar Belgische onafhankelijkheid er een meer Nederlandse benadering op na hield. Ook sluit deze conclusie aan op Wils, die stelde dat de Vlaamse Beweging veel Nederlanders aan haar wieg had staan. De bevindingen in deze conclusie wijken echter weer sterk af van Wils en Van Ginderachter wat betreft hun stellingen dat de Dietsche Bond respectievelijk de grootneerlandistische beweging steeds radicaler werd in de jaren 30. Voor dit onderzoek zijn artikelen bestudeerd uit de periode 1926-1941. Met betrekking tot de taalkwestie is daarin van een radicale politiek geen sprake gebleken; men legde veel de nadruk op het eigen handelen ter verandering van de taalsituatie, en wenste voor enkele maatregelen van overheidswege zoals het verbieden van vreemdtalig lager onderwijs. Dit laatste is wel ingrijpend, maar men wenste niet scholen te bezetten of andere dergelijke radicale maatregelen te nemen om het gewenste doel te bereiken. Ook is geen sprake gebleken van een steeds radicaler wordende Dietsche Gedachte; artikelen uit de hele verschijningsduur van het tijdschrift zijn bestudeerd en in al deze artikelen blijkt sprake van een vergelijkbare visie. De bevindingen in dit onderzoek sluiten eerder aan bij Vos en Van Hees die de Groot-Nederlandse studentenbeweging respectievelijk de Dietsche Bond een sterk cultureel karakter toedichten. Immers, er werd naast het pleiten voor bepaalde overheidsmaatregelen veelal gepleit voor individueel cultureel handelen op taalgebied.

Inzake de positie van het Fries, sluit de Dietsche Gedachte zich aan bij het laat-negentiende- en vroeg-twintigste-eeuwse Nederlandse natiebeeld dat Jensma schetst: een natiebeeld waarin regionale culturen, in dit geval via regionale taalrechten, de ruimte kregen en zelfs onderdeel waren van de nationale cultuur. Het is in het licht daarvan bijzonder dat de Dietsche Gedachte een meer paternalistische houding er op na hield wat betreft het spreken van Nederlands in Vlaanderen. Een verklaring hiervoor zou kunnen liggen in het feit dat de Friezen, alhoewel zij hen als apart volk beschouwde, meer als deel van de eigen groep werden gezien nu zij al zo lang deel waren van de Nederlandse staat, terwijl de Vlamingen toch in een vreemde staat woonden en zich samen met de Walen hadden afgescheiden. Men zou dus kunnen stellen dat de redactie en auteurs in de Dietsche Gedachte dus regionalisme met betrekking tot taal vooral voorstonden binnen de toenmalige (en huidige) Nederlandse grenzen, terwijl de 'volksgenoten' daarbuiten toch in zekere mate door de Nederlanders moesten worden gecultiveerd.

Wat betreft vervolgonderzoek biedt dit onderzoek meerdere interessante aanknopingspunten. Zo zou men bijvoorbeeld kunnen denken aan een onderzoek naar de houding tegenover Vlaanderen in artikelen in De Dietsche Gedachte die zich bezighouden met andere zaken dan taal. Ook zou een vervolgonderzoek zich net zoals dit onderzoek op de taalkwestie kunnen richten maar daarbij tevens kunnen kijken naar artikelen die niet louter op taal zien. Voorts bestaat een goede optie voor vervolgonderzoek in de vorm van onderzoek naar de houding van de Dietsche Gedachte tegenover het Afrikaans. Hier werd in de Dietsche Gedachte ook over geschreven en het zou interessant zijn om, gelet op onder andere wat in dit onderzoek is geconcludeerd ten aanzien van het Fries en het

Nederlands in Vlaanderen, te onderzoeken of de Dietsche Gedachte voor de Afrikaners bijvoorbeeld een zelfde taalautonomie voorstond als bij het Fries, of dat men juist vond dat dit net zoals het Nederlands in Vlaanderen gezuiverd moest worden van vreemde invloeden en dichter bij de Nederlandse moedertaal moest komen. Verder zou men ook kunnen denken aan vervolgonderzoek waarin de houding van de Dietsche Gedachte ten aanzien van de taalkwestie vergeleken wordt met die in andere grootneerlandistische media die zich bijvoorbeeld niet hoofdzakelijk op jongeren richtten of een overwegend Vlaams auteurschap kenden. Duidelijk moge in elk geval zijn dat een vruchtbare bodem voor vervolgonderzoek bestaat.

Literatuurlijst en primaire bronnen

Literatuur

Augusteijn, J. en Storm, E., 'Conclusion: Transnational patterns' in: Joost Augusteijn en Eric Storm (red.), *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building, Regional Identities and Separatism* (Basingstoke 2012), 269-280.

Broersma, M., 'Nooit meer bladeren? Digitale krantenarchieven als bron' *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55.

Van Clemen, S., 'De herdenking door de Dietsche Bond in 1930 van 100 jaar Belgische onafhankelijkheid' in: *Wetenschappelijke tijdingen* 61:4 (2002), 220-228.

Van Clemen, S., 'De steunverlening van de Dietsche Bond aan de uitgeweken activisten' in: *Wetenschappelijke tijdingen* 59:4 (2000), 230-242.

Deprez, K., 'De taal van de Vlamingen' in: Kas Deprez en Louis Vos (red.), *Nationalisme in België. Identiteiten in beweging 1780-2000* (Antwerpen 1999), 103-116.

Van Ginderachter, M., 'Trou de mémoire. De droom van Groot-Nederland' in: Jo Tollebeek en Henk te Velde (red.), *Het geheugen van de Lage Landen* (Rekkem 2009) 61-68.

Van Hees, P., 'Recensie: Lode Wils, Vlaanderen België, Groot-Nederland. Mythe en Geschiedenis' in: *Wetenschappelijke Tijdingen* 1995/I, 47-55.

Howell, R., 'The Low Countries: A Study in Sharply Contrasting Nationalisms' in: Stephen Barbour en Cathie Carmichael (red.), *Language and Nationalism in Europe* (Oxford 2000) 130-150.

Jensma, G., 'The Consequences of Transport by Steam: Dutch Nationalism and Frisian Regionalism in the Nineteenth Century' in: Joost Augusteijn en Eric Storm (red.), *Region and State in Nineteenth-Century Europe. Nation-Building, Regional Identities and Separatism* (Basingstoke 2012), 229-245.

Vos, L., 'De Dietse studentenbeweging 1919-1940', *Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Brussel 1980) 451-494.

Wils, L., 'De Groot-Nederlandse beweging (1914-1944)', *Colloquium over de Geschiedenis van de Belgisch-Nederlandse betrekkingen tussen 1815 en 1945* (Brussel 1980) 415-450.

Wils, L., *Vlaanderen, België, Groot-Nederland. Mythe en geschiedenis* (Leuven 1994).

Geraadpleegde websites

G. Gosses, 'Johan Bernard Schepers' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse letterkunde 1938-1939* (Leiden 1939) 98-106 (online, geraadpleegd op https://www.dbnl.org/tekst/jaa003193901_01/jaa003193901_01_0010.php op 14 juni 2021).

Van Hees, P., 'Dietsche Bond, De', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Bond,_De (geraadpleegd 14 juni 2021).

Van Hees, P., 'Dietsche Gedachte', *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging online*, https://nevb.be/wiki/Dietsche_Gedachte (geraadpleegd 14 juni 2021).

Diverse biografische lemma's, *Nieuwe Encyclopedie van De Vlaamse Beweging Online*, <https://nevb.be/wiki/Hoofdpagina> (geraadpleegd 14 juni 2021).

J.F. Hengeveld, 'Het algemeen beschaafd in Vlaanderen', *De Nieuwe Taalgids* 40 (1947) 129-130. (online, geraadpleegd op https://dbnl.org/tekst/taa008194701_01/taa008194701_01_0040.php op 14 juni 2021).

Primaire bronnen

De Dietsche Gedachte, jaargangen 1 t/m 15 (1926-1941), geraadpleegd op <https://www.delpher.nl/>.